

Dialogmøder om ulv 2023

Forløb, erfaringer og anbefalinger

Fagligt notat fra DCE – Nationalt Center for Miljø og Energi

Dato: 01. juni 2023 | 22

AARHUS
UNIVERSITET

DCE – NATIONALT CENTER FOR MILJØ OG ENERGI

Datablad

Fagligt notat fra DCE – Nationalt Center for Miljø og Energi

Kategori: Rådgivningsnotat

Titel: Dialogmøder om ulv 2023. Forløb, erfaringer og anbefalinger.

Forfattere: Seniorforsker Hans Peter Hansen & Ph.d.-kandidat Cathrine Schrøder Dethlefsen
Institution: Institut for Ecoscience, Aarhus Universitet

Faglig kommentering: Professor emeritus, Birger Steen Nielsen, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet.

Kvalitetssikring, DCE: Kirsten Bang

Ekstern kommentering: Ingen kommentering

Rekvirent: Miljøstyrelsen

Bedes citeret: Hansen, HP., & Dethlefsen, CS. 2023. Dialogmøder om ulv 2023. Forløb, erfaringer og anbefalinger. Aarhus Universitet, DCE – Nationalt Center for Miljø og Energi, 30 s. - - Fagligt notat nr. 2023 | 22

Gengivelse tilladt med tydelig kildeangivelse

Foto forside: Karen Margrethe Bak

Sideantal: 30

Indhold

1	Introduktion	4
2	Baggrund	5
2.1	Indledende drøftelser	5
2.2	Gode bestillinger	6
3	Metode	8
3.1	Kritisk-Utopisk Dialog	8
3.2	Projekt Ulvedialog	9
4	Mødeforløb	11
4.1	Tilmeldingsprocessen	11
4.2	Informationsmøderne	12
4.3	Dialogmøde 1	14
4.4	Formøde	16
4.5	Dialogmøde 2	16
5	Resultater og diskussion	20
5.1	Tværgående bekymringer og forslag	20
6	Evaluering	22
6.1	Rammerne	22
6.2	Planlægningen	23
6.3	Opfyldelsen af målsætninger	23
7	Anbefalinger	25
7.1	Forskellige behov	25
7.2	Målsætninger, rammer og planlægning for dialogmøder	26
8	Referencer	28
9	Bilagsliste	30

1 Introduktion

I februar og marts 2023 gennemførte Miljøstyrelsen (MST) et dialogforløb for borgere bosat tæt på ulvekoblerne i 'Skjern-reviret' og i 'Hovborg-reviret'. Forløbet bestod af et indledende informationsmøde i hvert område, samt af to dialogmøder fælles for interesserede borgere fra begge områder. DCE/AU blev i forbindelse med forløbet anmodet om at udarbejde forslag til designet af forløbet og blev efterfølgende, via en 'God bestilling', med titlen 'Dialogmøder om ulv 2022', senere justeret til 'Dialogmøder om ulv 2022/2023', anmodet om at facilitere møderne. DCE/AU blev desuden anmodet om at hjælpe med planlægningen, herunder finde egnede lokaler og forplejning samt udarbejde et udkast til invitationen til informationsmøderne. I den 'gode bestilling' lå også et ønske fra MST om, at DCE/AU afslutningsvis udarbejdede et notat, som samlede op på forløbet. Opgaven var en bestilling under Vildtkontrakt I.

Dette notat udgør opsamlingen på det gennemførte forløb. Notatet beskriver indledningsvis baggrunden for bestillingen og det indledende planlægningsforløb. Den anvendte dialogmetode og forløbet af de gennemførte møder beskrives ligeledes. På baggrund af de i forbindelse med informations- og dialogmøderne to udarbejdede protokoller (bilag 4 & 5, Dethlefsen & Hansen, 2023; Dethlefsen, Jeppesen & Hansen 2023) sammenfattes kort borgernes væsentligste bekymringer og spørgsmål, samt deres ønsker til den fremtidige ulveforvaltning. Afslutningsvis evalueres det samlede planlægnings- og dialogforløb og på baggrund heraf formuleres en række anbefalinger til eventuelt fremtidige dialogforløb, som muligt redskab i ulveforvaltningen.

2 Baggrund

Som grundlag for den efterfølgende evaluering og anbefalinger, beskriver dette afsnit dialogforløbets baggrund, herunder de indledende drøftelser mellem MST og DCE/AU-medarbejdere, om dialogforløbets formål, opgavefordelingen og vilkårene i forbindelse med forløbet. Desuden beskrives kort indholdet af de 'Gode Bestillinger'¹.

2.1 Indledende drøftelser

Som opfølgning på Miljøministerens beslutning i oktober 2021 (Miljøstyrelsen 2021) om at implementere Vildtforvaltningsrådets forslag om at gennemføre dialogmøder i ulveområder (Vildtforvaltningsrådet 2021) kontaktede (MST) medio 2022 seniorforsker Hans Peter Hansen (HPH), Aarhus Universitet (AU), med henblik på at drøfte, hvordan dialogmøder med borgere i nye ulveområder kunne tilrettelægges. Efter drøftelser mellem MST og HPH bestemte MST at prioritere indsatsen i de to områder, hvor der var blevet født hvalpe i foråret 2022, dvs. i kerneområdet omkring Skjern-reviret og i kerneområdet omkring Hovborg-reviret.

Med afsæt i et skriftlig oplæg (se 'Diskussionsoplæg' bilag 1, Hansen, 2022), mødtes HPH og Ph.d.-kandidat Cathrine S. Dethlefsen (CSD) fra AU, med MST-medarbejderne Lasse Jensen og Peter Lyhne Højbjerg til et møde i Odense den 26. august 2022. Mødet havde til formål at drøfte den overordnede struktur for de kommende dialogmøder. Til mødet deltog også formanden for Vildtforvaltningsrådet, Jan Eriksen, via en videoforbindelse. 'Diskussionsoplæggets' forslag om designet for dialogforløbet blev drøftet, herunder som minimum at indlede forløbet med et informationsmøde i hvert område, fulgt op af to heldags dialogmøder for inviterede borgere i to på forhånd afgrænsede og definerede områder tæt på de to ulvepars kerneområde. Formålet med informationsmøderne var at fortælle interesserede borgere om muligheden for at indgå i to dialogmøder, samt at foretage en første sondering af de bekymringer og spørgsmål som borgerne måtte have.

Der var enighed om, at det metodiske udgangspunkt for dialogmøderne skulle baseres på samme tilgang som anvendt i forbindelse med 'Projekt Ulvedialog' gennemført i perioden august 2017 til februar 2020 i Idom-Råsted (Hansen et al 2022). Formålet med dialogforløbene i henholdsvis 'Skjern'- og 'Hovborg'-revirerne blev, som foreslået i 'Diskussionsoplægget', defineret som *at kortlægge borgernes bekymringer og spørgsmål i forbindelse med det (de) eksisterende ulvevir(er)*. Formanden for Vildtforvaltningsrådet, Jan Eriksen, udtrykte et supplerende ønske om i dialogforløbet også at få konkrete input fra borgerne til den fremtidige ulveforvaltning.

Der var på mødet en opmærksomhed omkring det forhold, at der ikke tidligere har været gennemført tilsvarende dialogforløb i forvaltningsmæssig sammenhæng, og at det var en særlig udfordring, at institutionalisere et så-

¹ En 'God bestilling' er et særligt bestillingsformat, som Miljøstyrelsen anvender når de, via DCE, ønsker at gøre brug af AU myndighedsbetjening under de to gældende kontrakter, Vildtkontrakt I og Vildtkontrakt II. Den 'Gode bestilling' er en opgavebeskrivelse som fremsendes til DCE i skemaform.

dant forløb i større skala, baseret på ét dialogeksperiment, i et geografisk begrænset område og med relativt få deltagere. Der var ligeledes opmærksomhed på vanskelighederne ved at gennemføre et dialogforløb over få uger og med så få møder. Der var på den baggrund enighed om, at de to dialogforløb i sig selv måtte betragtes som et forsøg.

Efter mødet den 26. august blev DCE/AU, via e-mail den 29. august 2022, anmodet af MST om at svare på en række logistiske spørgsmål om Styrelsens, og eventuelt Vildtforvaltningsrådets arbejdsgruppe for ulv, rolle i et dialogforløb samt om andre forhold, som måtte have betydning for gennemførelsen. AU blev desuden anmodet om at lave en omkostningsberegning på et dialogforløb faciliteret af DCE/AU inden udgangen af 2022: Dette skulle bestå af et informationsmøde i henholdsvis Hovborg-området og Borris-området, samt af to heldagsdialogmøder i begge områder.

DCE/AU besvarede i e-mail den 1. september 2022 MSTs spørgsmål og angav samtidig et skøn over omkostninger, herunder et skønnet timeforbrug på ca. 700 timer. Dette skøn inkluderede rekrutteringen af deltagere via informationsmøderne, gennemførelsen af Dialogmøde 1, Dialogmøde 2, samt afrapportering og evaluering af de to forløb. HPH foreslog i samme forbindelse, at MST var vært for forløbet, og indledningsvis bød velkommen til informationsmøderne. I forhold til dialogmøderne foreslog HPH, at hverken MST eller Vildtforvaltningsrådets arbejdsgruppe for ulv deltog i Dialogmøde 1, men svarede på spørgsmål på Dialogmøde 2. I fald at MST ønskede at deltage på Dialogmøde 1, blev det anbefalet, at medarbejderne fra MST indgik som en del af det faciliterende team. I en e-mail den 20. september 2022, meddelte MST at de ville afsætte 400 timer til det samlede dialogforløb. I samråd mellem MST og HPH blev det på den baggrund besluttet, at slå de to dialogforløb sammen for begge områder, men fastholde informationsmøderne i hvert område.

2.2 Gode bestillinger

Under Vildtkontrakt I, 'Vildtskader/konfliktarter', modtog DCE/AU den 13. oktober 2022, en 'God Bestilling' fra MST med titlen 'Dialogmøder om ulv 2022'. Heri blev DCE/AU bedt om at finde egnede lokaler og forplejning, udarbejde et udkast til invitationen til informationsmøderne, samt facilitere dialogmøderne i løbet af november og december 2022. DCE/AU blev desuden anmodet om at samle op på forløbet i et afsluttende notat med leveringsfrist den 20. december 2022. Efterfølgende blev det aftalt at MST skulle udsende invitationer til borgere bosat inden for et på forhånd defineret område tæt på de to ulverevirers kerneområder. Indbydelserne skulle udsendes via borgerens elektroniske postkasse. DCE/AU blev i den forbindelse anmodet om at komme med et forslag den geografiske afgrænsning og om, via værktøjet 'Conference Manager', at registrere borgernes tilmeldinger.

Den 17. oktober fremsendte HPH et udkast til invitationstekst til MST, og CSD (se bilag 2) og HPH forhåndsbookede lokaler til gennemførelsen af informationsmøder i henholdsvis Hovborg den 7. november og Borris den 9. november. De to dialogmøder blev planlagt gennemført henholdsvis den 19. november og 17. december. Da dialogmøderne skulle afholdes som fællesmøder for borgere bosat i begge ulverevirer, blev der forhåndsbooket lokaler i Sdr. Omme, som ligger placeret nogenlunde midt de to kerneområder. Borgerne i de to områder ville hermed blive stillet nogenlunde lige i forhold til transportafstand.

Medio november besluttede MST at udsætte informations- og dialogmøderne til starten af 2023 og en revideret 'God Bestilling' blev fremsendt til DCE/AU den 17. november. CSD og HPH foretog herefter fornyede forhåndsbookninger af lokaler til afholdelsen af informationsmøder i henholdsvis Hovborg og Boris den 9. og 14. februar, og til de to dialogmøder henholdsvis den 25. februar og den 25. marts. Deadline for det opsamlende notat blev sat til den 5. maj 2023.

På baggrund af en drøftelse med Professor, Peter Sunde, DCE/AU og videnskabelig chef, Kent Olsen, Naturhistorisk Museum, om en mulig geografisk afgrænsning af de to invitationsområder, fremsendte HPH via e-mail den 15. november et forslag til de to invitationsområder. Områderne blev på MSTs anmodning præciseret yderligere, både tekstuel og som kortudsnit, i en e-mail den 21. november (se bilag 3).

Den 12. november returnerede MST en revideret invitationstekst til DCE/AU til kommentering. I svar samme dag påpegede HPH, at overskriften, 'Informationsmøde om ulv', kunne misforstås således, at de indbudte borgere fik den opfattelse, at møderne skulle informere om ulve. I stedet foreslog han at ændre overskriften i invitationsbrevet til "Informationsmøde om ulvedialog i februar og marts 2023." I den endelige invitationstekst, fastholdt MST overskriften 'Informationsmøde om ulv' og udsendte i løbet af december invitationen til borgere bosat i de to afgrænsede områder.

Pga. sygdom anmodende DCE/AU omkring den 1. maj 2023, om en udsættelse af deadline for det opsamlende notat. En ny deadline til den 1. juni 2023 blev godkendt af MST.

3 Metode

I dette afsnit beskrives den metode og det erfaringsgrundlag, som lå til grund for gennemførelsen af dialogforløbet.

3.1 Kritisk-Utopisk Dialog

Metoden som blev anvendt i forbindelse med dialogforløbet, var en tillempet udgave af 'critical-utopian dialogue approach' (CDA-metoden) (Hansen et al 2022). CDA-metoden er udviklet specifikt i relation til den danske ulvekonktext, men anvendes i dag også i andre kontekster. CDA-metoden tager afsæt i den kritiske-utopiske aktionsforskning (Tofteng and Bladt 2020; Nielsen & Nielsen, 2016; Egmose et al., 2000; Nielsen & Nielsen, 2006), som igen er en videreudvikling af Robert Jungks og Norbert R. Müllerts 'Fremtidsværksteder' 1984 udviklet op gennem 1960'erne og 70'erne. Metoden søger i praksis at engagere og myndiggøre deltagerne i forhold til fælles udfordringer og herigennem skabe forandring i fastlåste situationer. Dette kan være i forhold til fysisk planlægning, arbejdsliv, nationalparkudvikling eller, som i dette tilfælde, håndtering vildtforvaltning.

Traditionelle deltagelsesprocesser i plan- og forvaltningsprocesser er ofte designet til at inddrage de særinteresser, som har en magt til, direkte eller indirekte, at påvirke planprocessen og implementeringen af beslutninger. Dette sker ved hjælp af forskellige governance-værktøjer, eller ved hjælp af forskellige konfliktmedieringsmodeller. Fra 1990'erne og frem er særinteresserne ofte blevet benævnt 'stakeholders' efter Robert Edward Freemans udvikling af begrebet indenfor organisationsteorien i 1980'erne (Freeman 1984; Freeman & Reed 1983). En af udfordringerne ved kun at fokusere på særinteresserne er imidlertid, at de per definition repræsenterer nogle på forhånd definerede strategiske positioner. Positioner som tit fastlåser situationen og som gør det vanskeligt at finde de nødvendige fremadrettede løsninger på fælles problemstillinger (Hansen et al., 2016; von Essen & Hansen, 2015). Anvendt i konkrete kontekster, såsom konflikterne omkring forvaltningen af ulve, kan fokuseringen på særinteresserne ovenikøbet bidrage til at eskalere en given konflikt yderligere, og dermed også til at vanskeliggøre eller umuliggøre forvaltningen.

I traditionelle inddragelsesprocesser i den offentlige planlægning og forvaltning, inviteres borgerne 'ind', typisk i form af offentlige høringer, i et på forhånd strategisk defineret mulighedsrum og med nogle på forhånd definerede målsætninger. Mulighedsrummet og målsætningerne er bestemt af forvaltningen og af særinteresser og styret af en særlig logik og et særligt sprog, som ofte er ekskluderende i forhold til ikke strategiske interesser (Elling, 2010; Hansen, 2008). Sådanne høringer har ofte karakter af 'tvangslegitimering', dvs. af myndighedens ønske om blot at kunne vise, at der har været en høring og dermed er sket en inddragelse. Når det gælder konfliktsituationer er kommunikationen mellem parterne og i offentligheden, ofte karakteriseret ved en systematisk destruktivitet, dvs. en gensidig og målrettet underminering af 'modstandernes' argumenter. I sådanne rammer får almindelige borgere sjældent mulighed for at bidrage konstruktivt til at definere eller omdefinere dagsordenen og inddrage de mere almene behov, der udspringer både af de bredere samfundsmæssige behov og af borgernes hverdagslivssituation (Clausen, 2016).

Som et alternativ til 'forhandlingsrummet' styret af strategiske særinteresser, eller anvendte konfliktmedieringsmodeller, har den kritiske utopiske aktionsforskning op igennem 00'erne udforsket mulighederne for at styrke en mere demokratorienteret deliberativ tilgang, og herigennem styrke det almene. Det er sket ved at udvikle nye 'rum', som ikke i samme grad er defineret af strategiske magtforhold, men som sigter på at skabe rum, hvor borgerne trygt og åbent kan dele deres viden, erfaringer og værdier med hinanden. Dette er i praksis forsøgt gjort ved at deltagerne indgår i en fælles problemidentifikation (heraf det kritiske), en udvikling af visioner og muligheder (heraf det utopiske), social læring og implementering.

3.2 Projekt Ulvedialog

Med inspiration fra tidligere forskningsprojekter, gennemførte studerende og forskere, i regi af 'Center for Adaptiv Naturforvaltning' og i samarbejde med den lokale borgerforening i Idom-Råsted, i perioden 2017-2020, et eksperiment kaldet 'Projekt Ulvedialog' (Hansen et al 2022). Projektet tog afsæt i, at der i området var etableret et ynglende ulvepar, hvilket gav anledning til en kraftig konflikteskalering både i og udenfor lokalsamfundet. Konflikteskalationen var præget af en stærk polarisering og en systematisk destruktiv kommunikation domineret af yderfløjene i debatten og af de strategiske interesser. Det var vurderingen, at en stor del af offentligheden, herunder også borgerne i Idom-Råsted, pga. det høje konfliktniveau og usikkerhed om hvad der var rigtigt og forkert i de fremførte argumenter, forholdt sig tavse.

Omkring 40 lokale borgere deltog i projektet. Ambitionen var, via en identifikation af oplevede problematikker relateret til ulvene, ulvedebatten og ulveforvaltningen, og via en italesættelse af deltagernes ønsker, spørgsmål og behov, at skabe en fælles læringsproces. En proces som gradvist ville få deltagerne til at 'træde i karakter' som borgere og indgå aktivt i udviklingen og italesættelsen af mulige løsninger på vigtige almene problemer. Det lå som en antagelse i projektet, at forudsætningen var, at deltagerne blev anerkendt som legitime og ligeværdige, og at deres bekymringer og refleksioner blev anerkendt af offentligheden som legitime bidrag (Honneth 1996).

Forløbet af Projekt Ulvedialog foregik i en forudbestemt faseinddeling og ved hjælp af en række forskellige værksteder (workshops) og møder, herunder *fremtidsværksteder*, *forskningsværksteder*, *offentligheds møder* og *myndigheds møder*. *Fremtidsværkstederne* bestod af en fælles brainstorm og syntese på bekymringer, visioner og spørgsmål. På *forskningsværkstederne* fik deltagerne svar på deres spørgsmål i 'face-to-face' møder med relevante og af borgerne inviterede 'eksperter'. *Offentligheds mødet* udgjorde den forpligtigelse, deltagerne i projektet havde overfor hele lokalsamfundet, både til at formidle deres arbejde, og til også selv at få bidrag fra alle de interesserede borgere i lokalsamfundet, som ikke selv havde deltaget i projektet. På offentligheds mødet i Projekt Ulvedialog, deltog 100 lokale borgere. *Myndigheds møderne* var møder, hvor deltagerne afslutningsvis inviterede repræsentanter for relevante myndigheder og andre institutioner/organisationer til, igen face-to-face', at lytte til resultaterne af projektdeltagernes arbejde og indgå i en fremadrettet dialog om nødvendige forandringer. I Projekt Ulvedialog blev der gennemført to sådanne *myndigheds møder*.

I tråd med principperne i den kritisk-utopiske aktionsforskning, tog Projekt Ulvedialog afsæt i de bekymringer, ønsker, spørgsmål og forslag, som deltagerne selv formulerede og arbejdede med. Dette for at styrke ejerskabet til og

ansvaret for både processen og indholdet. For at fastholde et fokus på det fælles på tværs af modsatrettede holdninger og personlige animositeter, blev processen styret af nogle få enkle grundregler, som deltagerne selv godkendte. Grundreglerne blev gradvist internaliseret af deltagerne og kom herved til at fungere som dialogens 'diskursetiske' fundament, i form af gensidig anerkendelse af alles bidrag og en samtidig fælles bestræbelse på at identificere 'det gode argument' og de 'bedste forslag' (Habermas 1998). Til brug for deltagerne udvikling af konkrete forslag til den nationale ulveforvaltning, blev principperne fra den adaptive forvaltning integreret som et redskab for deltagerne. Projektet forløb over to iterative processer af hver ca. 3/4 år, i perioden august 2017 til februar 2020. Ved afslutningen på hver af de to processer, blev der, i tæt samarbejde med deltagerne, udarbejdet en såkaldt *deltagerrapport*, som sammenfattede forløbet og de resultater, deltagerne var nået frem til undervejs. *Deltagerrapporten* blev fremsendt til myndigheder og Vildtforvaltningsråd forud for *myndighedsmødet*.

Antagelsen om, at mange ikke deltager i den offentlige debat om ulve og ulveforvaltningen, fordi de føler sig intimideret af den polariserede og ofte grove tone, blev bekræftet i Projekt Ulvedialog. Flere af deltagerne i projektet udtrykte desuden en stor ambivalens i forhold til ulvene og ulveforvaltningen, samt en usikkerhed om hvad der var 'op og ned' i de argumenter og påstande, som blev fremført af forskellige aktører i den offentlige debat.

De direkte og indirekte resultater fra Projekt Ulvedialog er beskrevet og analyseret i artiklen *Mediating Human-Wolves Conflicts Through Dialogue, Joint Fact-Finding and Empowerment* (Hansen et al 2022) og i bogkapitlet *On Wolves and Commons* (Dethlefsen & Hansen in press). For en uddybning henvises til disse to tekster. Dog skal det her noteres, at projektet har haft en påvirkning på flere måder, både lokalt og nationalt. Noget tyder desuden på, at konfliktniveauet i lokalområdet efter projekts afslutning, har været lavere end før projektet. I hvor høj grad dette er et resultat af projektet, er vanskeligt at afgøre.

Metoden, som blev anvendt i Projekt Ulvedialog, er blevet beskrevet som CDA-metoden (Hansen et al 2022; Dethlefsen & Hansen 2022) og har siden været afsættet for efterfølgende forskningsprojekter i forhold til inddragelsen og styrkelsen af de almene interesser i forbindelse med andre problemstillinger og konflikter i naturforvaltningen. CDA-metoden lå også til grund for det gennemførte dialogforløb initieret af MST, men i en meget tillempet og komprimeret form. Således udgjorde informationsmøderne en indledende kortlægning af borgeres kritik og spørgsmål. Denne kortlægning blev yderligere udbygget og motiveret på Dialogmøde 1, hvor der også blev udarbejdet en tematiseret syntese af de mest presserende temaer og en tentativ kortlægning af ønsker og behov. Dialogmøde 2 fungerede som et kombineret *forskningsværksted* og *myndighedsmøde*. Imellem Dialogmøde 1 og Dialogmøde 2 blev der afholdt et ad hoc møde for repræsentanter for de forskellige tematiske grupper etableret på Dialogmøde 1.

4 Mødeforløb

I dette afsnit beskrives optakten til informations- og dialogmøderne, herunder tilmeldingsprocessen. Desuden beskrives kort forløbet af de enkelte møder

4.1 Tilmeldingsprocessen

Deadline for tilmelding til informationsmødet for mødet i Hovborg blev sat til den 23. januar 2023 og for informationsmødet i Borris den 27. januar. I invitationsbrevet var angivet et tilmeldingslink til AUs 'Conference Manager' og på tilmeldingssiden var angivet, hvordan kontaktoplysningerne blev anvendt og hvor længe de gemmes. Alle tilmeldinger blev håndteret af en licensberettiget AU-medarbejder, som sikrede at reglerne i Databeskyttelsesloven blev overholdt. Der var i tilmeldingsproceduren ingen verificering af, at det var inviterede borgere, som tilmeldte sig informationsmøderne.

En del borgere henvendte sig til MST, og en del til AU, fordi de havde hørt om informationsmøderne, men ikke modtaget en invitation, eller fordi de ikke havde en e-mail de kunne angive sammen med tilmeldingen. Blandt dem, som ikke havde modtaget en invitation, var nogle fritaget for elektronisk post, andre var bosat udenfor invitationsområdet. For dem som ønskede at deltage i informationsmøderne, men som ikke boede i invitationsområderne, valgte MST i samråd med HPH, at tillade borgere i umiddelbar nærhed af invitationsområdet at deltage. Borgere, som var fritaget for elektronisk post, kunne via direkte kontakt til MST blive registreret. Disse registreringer blev efterfølgende tilføjet den samlede deltagerliste.

Efter deadlines for tilmelding til de to informationsmøder var der fortsat en del henvendelser fra borgere, som ønskede at tilmelde sig. Nogle af disse hævdede at være bosat inden for invitationsområdet, uden at have modtaget en elektronisk postinvitation. Også her valgte MST, i samråd med HPH, at være pragmatiske og tillade tilmelding efter deadline. Samlet tilmeldte ca. 460 borgere sig informationsmødet i Hovborg, og ca. 240 borgere tilmeldte sig informationsmødet i Borris. De mange tilmeldinger gav anledning til en drøftelse mellem MST og HPH, om det umulige i at gennemføre to dialogmøder som planlagt, hvis flere hundrede besluttede at tilmelde sig dialogmøderne. Resultatet af drøftelserne blev, at et loft på 200 deltagere blev sat til dialogmøderne. Det blev samtidig besluttet at flytte begge dialogmøder fra Sdr. Omme, som oprindeligt tænkt, til Hovborg for at sikre, at der var tilstrækkeligt med plads.

Udover dem, som havde tilmeldt sig informationsmøderne, oplyste kontaktpersoner i begge områder, at flere havde tilkendegivet at ville deltage uagtet, at de ikke havde tilmeldt dig. Dette gjaldt borgere bosat både indenfor og udenfor invitationsområderne. Kontaktpersoner bosat i invitationsområdet omkring Borris oplyste desuden, at der på de sociale medier fremkom opfordringer til at deltage i informationsmøderne uden tilmelding. Kontaktpersoner bosat i invitationsområdet omkring Hovborg oplyste den 3. februar HPH om, at flere politikere bosat udenfor invitationsområdet havde oplyst, at de ville komme til informationsmøderne. Heriblandt lokalpolitikere fra Vejen og fra Varde kommuner, en Folketingspolitiker, samt EU-parlamentariker Asger Christensen.

HPH forsøgte samme dag at få kontakt med MST for at drøfte håndteringen af den igangværende politisering af informationsmøderne. Da HPH ikke vurderede, at det hverken var muligt eller hensigtsmæssigt at afvise de u-inviterede politikere ved døren, kontaktede han Asger Christensen direkte for at få be- eller afkræftet hans deltagelse i informationsmødet i Hovborg. Asger Christensen bekræftede telefonisk, at han havde tænkt at komme. HPH tilbød herefter Asger Christensen et tidsslot i programmet på ca. 15. minutter. I dette tidsslot skulle Asger Christensen redegøre for drøftelserne og initiativerne i EU-parlamentet om EUs ulveforvaltning. Dette indvilligede Asger Christensen i. Denne beslutning blev taget for at afdæmpe konsekvenserne af politiseringen, som ville fjerne fokus fra informationsmøderne. Tilføjelsen af et oplæg fra Asger Christensen til programmet for informationsmødet, medførte efterfølgende, at MST besluttede at trække sig fra velkomsten og kun være til stede på informationsmøderne som observatører med tre embedsmænd. Dette var motiveret i, at det ville være vanskeligt at adskille den forvaltningsmæssige del af mødet fra den politiske, og at embedsværket herved risikerede at blive kompromitteret.

Udover at flere u-inviterede borgere og politikere havde signaleret deres deltagelse, anmodede også en række medier om lov til at dække mødet, herunder TV-Syd, TV2-Nyhederne og Dagbladet JydskeVestkysten. Anmodningerne fra de nævnte medier blev imødekommet. DCE/AU deltog desuden med en pressemedarbejder, ligesom MST annoncerede at deltage med tre pressemedarbejdere. Henvendelser om mediedækning af dialogmøderne blev afslået, men medierne blev tilbudt et referat fra møderne.

4.2 Informationsmøderne

Det første informationsmøde blev afholdt den 9. februar 2023 i Aktivitetshuset i Hovborg. Mødet startede klokken 18.30 og var programsat til at slutte klokken ca. 21.00. Cirka 500 borgere kom til mødet, hvor der var sørget for forplejning i form af kaffe og kage med mulighed for at tilkøbe øl og vand. Mødet blev ledet af HPH og fulgte en på forhånd udarbejdet dagsorden.

Program for Informationsmøde i Hovborg den 9. februar 2023

- 18.30-18.50: Velkomst, baggrunden for indbydelsen, program-gennemgang og grundregler.
- 18.50-19.05: Forvaltningsmæssige rammer - Hvad sker der i EU?
- 19.05-19.25: Rammer og baggrund for dialogmøder.
- 19.25-19.45: Refleksioner fra 'Projekt Ulvedialog'.
- 19.45-20.00: To dialogmøder.
- 20.00-20.30: Oplæg til kaffepausen og kaffepause.
- 20.30-21.00: Opsamling.
- 21.00-21.15: Tilmelding til Dialogmøder og tak for i aften.

HPH understregede, at ved så mange mennesker tilstede, var alle nødt til at hjælpe med at få mødet til at fungere, og han foreslog derfor tre grundregler:

1. Vi går efter bolden! - Ingen personangreb.
2. Vi afbryder ikke hinanden.
3. Vi fatter os i korthed.

Ved i plenum at spørge om reglerne gav mening, bekræftede deltagerne deres tilslutning ved at svare ja eller nikke. Ingen af de ca. 500 tilstedeværende opponerede mod grundreglerne. Baggrunden for mødet – herunder beslutningen om at gennemføre dialogmøder – samt rammerne for den proces, mødet indgik i, blev herefter udfoldet af HPH og CDS. Det blev understreget, at der var et loft på 200 deltagere til dialogmøderne, samt at man efter informationsmødet kunne tilmelde sig ved en række borde.

Programmet forløb planmæssigt, herunder også Asger Christensens korte beskrivelse af processen omkring ulveforvaltningen i EU-parlamentet. Beskrivelsen blev suppleret med Asger Christensens personlige kritik af manglende regulering af ulvene. Andre tilstedeværende politikere kom med supplerede kommentarer til Asger Christensens oplæg og kommentarer.

Der blev blandt nogle af deltagerne udtrykt en kritik af, at der ikke ville blive givet svar på spørgsmål, da der i invitationsteksten var lagt op til et 'Informationsmøde om ulv'. På mødet var der indlagt en kaffepause, og deltagerne blev anmodet om i pausen at reflektere over to spørgsmål:

1. "Hvad gør ulvene ved os?"
2. "Vil vi være med i dialogforløbet?"

Under kaffepausen henvendte flere sig til DCE/AU-medarbejderne og delte deres kritik og refleksioner. Flere var utrygge ved at give udtryk for positive holdninger til ulve og ulveforvaltningen, fordi stemningen generelt var domineret af deltagere med en kritisk holdning. Nogle kritiserede også, at der var et loft på 200 for at deltage i dialogmøderne, samt at man efter mødet fysisk skulle tilmelde sig dialogmøderne, fremfor en elektronisk registrering. Efter at have foreholdt MST kritikken af loftet på 200, åbnede MST op for, at der kunne gennemføres et ekstra dialogmøde, hvis flere end 200 meldte sig til dialogmøderne. Denne information blev givet videre til alle efter kaffepausen. På kritikken af, at man skulle tilmelde sig dialogmøderne fysisk efter mødets afslutning, blev det af AU-teamet i pausen ligeledes besluttet at droppe den fysiske tilmelding og udsende en elektronisk invitation til alle deltagerne med særskilt tilmelding til møderne via Conference Manager. Denne beslutning blev ligeledes formidlet efter pausen.

Under opsamlingen efter kaffepausen, blev der fremført mange refleksioner og spørgsmål. Samtlige spørgsmål og kommentarer blev skrevet op på opsatte vægaviser, så deltagerne ikke bare kunne se, at deres spørgsmål og kommentarer blev noteret, men også hvordan de blev formuleret. Deltagerne blev lovet, at der ville blive givet svar på spørgsmål i løbet af Dialogmøde 2. Spørgsmål og kommentarer blev efterfølgende indskrevet i en samlet protokol for begge informationsmøder og Dialogmøde 1, samt et ad hoc planlægningsmøde den 16. marts forud for Dialogmøde 2 (bilag 4, Dethlefsen & Hansen 2023). På spørgsmålet om interessen for at deltage i de to efterfølgende dialogmøder, angav ca. 50 deltagere ved håndsoprækning en forhåndsinteresse.

Det andet informationsmøde blev afholdt i Borris Hallen og fulgte samme dagsorden som i Hovborg, dog med den forskel, at EU-parlamentariker Asger Christensen ikke deltog. HPH var mødeleder. Der var heller ikke den samme medieopmærksomhed, og kun P4 Midt & Vest overværede mødet. Mødet var som i Hovborg programsat til at starte klokken 18.30 og slutte klokken 21.00. Cirka 240 borgere deltog i mødet.

Program for Informationsmødet i Borris den 14. februar 2023

- 18.30-19.10: Velkomst, programgennemgang og grundregler, og baggrund for indbydelsen
- 19.10-19.35: Refleksioner fra 'Projekt Ulvedialog'
- 19.35-19.50: To dialogmøder
- 19.50-20.30: Oplæg til kaffepausen og kaffepause
- 20.30-21.00: Opsamling
- 21.00-21.10: Tilmelding til Dialogmøder og tak for i aften

Kritikken af, at der ikke på mødet blev givet svar på spørgsmål om ulve og ulveforvaltningen var endnu mere udtalt end på informationsmødet i Hovborg, ligesom der var en kritik af, at mødet var lagt i skolernes vinterferie. I kaffepausen delte flere af deltagerne deres refleksioner om ulvene med mødelederen, og især udtrykte flere hesteejere en stor bekymring for tilstedeværelse af ulve i deres område. Under opsamlingen var antallet af spørgsmål og kommentarer, som i Hovborg, højt, og blev på samme måde noteret på op-hængte vægaviser. Cirka 40 deltagere tilkendegav via håndsoprækning, at de påtænkte at deltage i de efterfølgende dialogmøder.

Hesteejernes udtrykte bekymring gav anledning til en efterfølgende drøftelse mellem HPH og MST om nødvendigheden af at håndtere denne problematik særskilt, parallelt med dialogforløbet.

4.3 Dialogmøde 1

Tilmeldingen til Dialogmøde 1 og 2 foregik som én fælles tilmelding og i alt 87 havde meldt sig til dialogmøderne. Dialogmøde 1 blev afholdt i Hovborg Aktivitetshus lørdag den 25. februar 2023 og cirka 75 borgere var mødt op. Cirka 50 borgere deltog fra Hovborg-området og cirka 25 fra Borris. Der var sørget for forplejning i løbet af dagen i form af kaffe, kage og frokost, og det var også her muligt at tilkøbe øl og vand. Mødet startede klokken 10.00 og var programsat til at slutte klokken ca. 17.00.

Program for Dialogmøde 1 i Hovborg den 25. februar 2023

- 10.00-10.30: Velkomst, præsentation, program, navnerunde, metode, grundregler og mulighedsrum/formål.
- 10:30-12.00: Opdel deltagerne i to rum. Kritikfase inkl. afstemning i hvert spor.
- 12.00-12.45: Frokost
- 12:45-14.00: Fælles tematisering af stikord og gruppeopdeling.
- 14.00-15.30: Grupperne arbejder med spørgsmålet: "Hvad kan vi gøre med kritikken?".
- 15.30-16.45 Opsamling i plenum.
- 16.45-17.00: "Hvad gør vi herfra?" - Afrunding.

Dialogmødet blev faciliteret af HPH og CSD, med støtte fra fire i CDA-metoden trænede eksterne hyrede medhjælpere *Gwen Freya Fox, Julie Sørensen, Anrika S. Jeppesen & Karen Magrethe Bak*. HPH indledte med en velkomst, en genopfriskning af baggrunden, en beskrivelse af dagens program, samt beskrivelse af denne gang fire grundregler for dagen:

1. Vi fatter os i korthed
2. Vi afbryder ikke hinanden
3. Ingen personangreb (vi går efter bolden!)
4. Vi taler som borgere og på egne vegne

Som på informationsmøderne støttede deltagerne op om grundreglerne og ingen opponerede. Flere deltagere gav udtryk for usikkerhed over, hvad formålet med mødet var, og nogle udtrykte igen en frustration over, at de først fik svar på spørgsmål på Dialogmøde 2. Efter introduktionen og de indledende refleksioner fra deltagerne, blev deltagerne delt op i to grupper med henblik på to separate værkstedsforløb. Her blev deltagerne guidet igennem den såkaldte 'kritikfase', hvor de blev bedt om at formulere alle de kritikpunkter og bekymringer de måtte have. Det kunne være kritikpunkter i forhold til ulvenes tilstedeværelse og ulveforvaltningen, eller det kunne være kritik af den måde debatten om ulve foregik. Kritikken kunne således både have et afsæt i en overvejende negativ opfattelse af ulvene og ulveforvaltningen, i en overvejende positiv opfattelse og i en ambivalens. I løbet af 'kritikfasen' påpegede enkelte, at det var vanskeligt at udtrykke en kritik baseret på en overvejende positiv opfattelse, fordi stemningen var domineret af en negativ opfattelse af ulvene. På det ene 'værksted' blev denne kritik imødekommet af andre, som understregede, at den negative opfattelse nok mere handlede om den måde, ulvene forvaltes på.

Alle de fremførte kritikpunkter og bekymringer blev skrevet op som stikord på vægaviser og samlet blev det til ca. 70 stikord i det ene 'værksted' og ca. 50 i det andet (bilag 4, Dethlefsen & Hansen 2023). Efter opstillingen af kritik og bekymring blev deltagerne samlet bedt om at fordele to stemmer (streger med tus) ud for det eller de stikord de fandt, var de vigtigste. Dette gav anledning til protester fra flere deltagere i begge 'værksteder', som frygtede, at væsentlige punkter ville blive ekskluderet fra processen, hvis deltagerne kun havde to stemmer. I det ene 'værksted' blev de to stemmer fastholdt, hvorimod facilitatoren i det andet gik med på at øge stemmerne til fem. De fleste afgav deres stemmer, men enkelte undlod helt at prioritere. En enkelt hesteejer i det ene værksted var utilfreds med, at der ikke kun blev fokuseret på, hvad hun mente var det vigtigste, nemlig husdyrproblematikken, herunder de problemer som hesteholdere oplevede. Facilitatoren gjorde klart, at alle kritikker og bekymringer var velkomne.

Efter kritikfasen samlede facilitatorerne alle stikordene fra begge værksteder og konstaterede, at der var et meget stort overlap af kritikpunkter på begge. Efter frokost foretog deltagere i plenum en tematisering af alle stikord, der havde fået stemmer, med henblik på at gruppere beslægtede stikord. Tematiseringen startede med de stikord, som havde fået flest stemmer, og deltagerne arbejdede sig herefter i fællesskab igennem alle prioriterede stikord. Deltagerne var engageret igennem hele tematiseringsfasen, som udmundede i seks temaer

1. Forvaltning
2. Økonomiske konsekvenser
3. Husdyr
4. Sikkerhed
5. Lovgivning
6. Kommunikation og Fakta

På baggrund af de seks temaer blev hver enkelt deltager bedt om at tilkende-give, hvilket tema de ville foretrække at arbejde videre med resten af dagen. Deltagerne fordelte sig herefter i syv grupper (husdyrgruppen blev delt i to pga. af mange deltagere), som repræsenterede de seks temaer. Her blev de bedt om at arbejde videre med deres respektive tema og drøfte mulige løsnin-

ger på de identificerede problematikker. Efter cirka halvanden times gruppearbejde, præsenterede de syv grupper resultatet af deres drøftelser for hinanden og gav hinanden supplerende kommentarer (bilag 4, Dethlefsen & Hansen 2023).

Efter præsentationerne drøftedes i plenum, hvordan Dialogmøde 2 bedst kunne tilrettelægges, sådan at deltagerne fik mest mulig ud af mødet med eksperter, myndigheder og Vildtforvaltningsråd. Det blev besluttet, at repræsentanter for alle grupperne var nødt til at mødes inden Dialogmøde 2, for at forberede dialogmødet ordentligt. Et sådant forbedrende møde blev aftalt afholdt i Aktivitetshuset i Hovborg fra 19.00-21.00 den 16. marts. Ved afslutningen af Dialogmøde 1 gav flere udtryk for, at mødet havde været konstruktivt og mødeledelsen god.

4.4 Formøde

Efter Dialogmøde 1 udsendte CSD den 9. marts et udkast til en protokol fra Dialogmøde 1, samt en tematisering af samtlige spørgsmål fremkommet på informationsmøderne og dialogmødet til alle deltagere i dialogmødet. Det forberedende formøde den 16. marts var ikke en del af de aftalte møder, og AU afholdt derfor selv udgiften til dette. Til mødet deltog CSD og HPH, samt cirka 30 repræsentanter fra de tematiske grupper, herunder deltagere både fra Borris og Hovborg. CSD og HPH havde medbragt en revideret protokol fra de forudgående møder, og gennemgik forslaget til tematisering af de op imod 100 spørgsmål. Der blev præsenteret et forslag til program for Dialogmøde 2 som grundlag for en drøftelse af, hvordan mødet kunne tilrettelægges på den mest optimale måde for de lokale fra Hovborg og Borris-området. En del af diskussionen i formødet foregik i mindre grupper med henblik på at konkretisere de forslag, som var blevet skitseret på Dialogmøde 1. Det blev af et par af deltagerne på mødet påpeget, at det var vanskeligt at konkretisere forslag til ulveforvaltningen, inden man havde fået svar på de mange spørgsmål. Svarene på disse udgjorde en forudsætning for, at man konstruktivt kunne arbejde med forslag som var fremadrettede.

Mødet blev afsluttet med, at deltagerne nåede frem til en plan for Dialogmøde 2. Det blev aftalt, at alle spørgsmål skulle søges besvaret på dialogmødet, men også at det var vigtigt, at sikre en mere intim fremadrettet drøftelse i mindre grupper af den fremtidige ulveforvaltning baseret på de behov, der var identificeret lokalt. Det blev videre aftalt, at de kommende gruppedrøftelser med gæsterne udefra både skulle dokumenteres og ledes af en ordstyrer, som skulle sikre, at alle kom til orde. Deltagerne på mødet indvilligede i at træde til som ordstyrere og referenter ved gruppedrøftelserne på Dialogmøde 2.

4.5 Dialogmøde 2

Dialogmøde 2 blev afholdt i Hovborg den 25. marts. Til mødet deltog cirka 85 lokale, samt følgende gæster udefra:

- Vildt- og ulvekonsulent Jens Henrik Jakobsen
- Vildt- og ulvekonsulent Christian Qvortrup fra Naturstyrelsen
- Vildtbiolog og professor, Peter Sunde fra Aarhus Universitet
- Videnskabelig leder og leder af den danske ulveovervågning, Kent Olsen, Naturhistorisk Museum
- Kontorchef Jens Skovager Østergaard, Miljøstyrelsen
- Artsansvarlig Lasse Jensen, Miljøstyrelsen

- Jurist Sabrina Lejlann Jensen, Miljøstyrelsen
- Michael Rasmussen Klelund Dyrehave
- Marlene Engelhardt Sjøgreen, Forsvaret (Borris)
- Jan Eriksen, formand Vildtforvaltningsrådet
- Formand, Claus Lind, Danmarks Jægerforbund, medlem Vildtforvaltningsrådet
- Landmand Henrik Bertelsen, Landbrug og Fødevarer, medlem Vildtforvaltningsrådet
- Biolog Michael Carlsen, Dyrenes Beskyttelse, medlem Vildtforvaltningsrådets ulvearbejdsgruppe
- Tanja Blindbæk Olsen, Dansk Skovforening, medlem Vildtforvaltningsrådets ulvearbejdsgruppe
- Biolog Rikke Bruun Pedersen, Danmarks Jægerforbund, medlem Vildtforvaltningsrådets ulvearbejdsgruppe
- Karen Post Bache, Landbrug Fødevarer, Vildtforvaltningsrådets ulvearbejdsgruppe

Mødet blev, som Dialogmøde 1, faciliteret af HPH og CSD, med hjælp fra fire, i CDA-metoden trænedede eksterne hyrede medhjælpere, *Gwen Freya Fox, Julie Sørensen, Annika S. Jeppesen & Karen Magrethe Bak*. Ligeledes som ved Dialogmøde 1 blev deltagerne budt velkommen og HPH beskrev mødets baggrund, herunder den konflikteskalering der er sket siden ulvenes indvandring til Danmark og nogle af de konsekvenser, dette har haft. Alle gæsterne blev kort præsenteret, og dagens program, som var udsendt på forhånd af MST, blev gennemgået, samt de fire grundregler som ved Dialogmøde 1 (bilag 5, Detlefse, Jeppesen & Hansen 2023).

Program for ulve-dialogmøde 2

Den 25. marts 2023, Lindevej 7A, 6682 Hovborg

10.00-10.15: Velkomst, formål og program.

10.15-10.45: Præsentation af myndigheder, eksperter m.fl. udefra.

10.45-11.00: Præsentation Vildtforvaltningsråd.

11.00-12.00: Svar på tematiserede spørgsmål.

12.00-12.45: FROKOST

12.45-15.00: Svar på tematiserede spørgsmål fortsat.

15.00-15.10: Oplæg til gruppedrøftelser.

15.10-16.15: Gruppedrøftelser og kaffe.

16.15-16.45: Opsamling fra gruppedrøftelser.

16.45-17.15: "Hvad tager vi med hjem?".

17.15- Næste skridt og afslutning.

HPH appellerede som på de forrige møder alle til at hjælpe med at få en konstruktiv dialog, og ligeledes som på de tidligere møder tilkende gav deltagerne, at de støttede de fire grundregler.

Kontorchef, Jens Skovager Østergaard bød på vegne af MST ligeledes velkommen og redegjorde for, hvorfor MST gennemførte disse dialogmøder. Han understregede, at det var en anderledes tilgang end den traditionelle, hvor myndighederne kommer ud til et møde, og 'udlægger teksten', hvorefter de ofte får kritik fra borgerne og rejser hjem igen. Han fortalte, at dialogmøderne var et forsøg på at få bedre indblik i, hvad der er rører sig ude i "den virkelige verden" og få de lokales input. Han understregede samtidig, at Miljøstyrelsen var underlagt nogle rammer i form af lovgivning og resursebegrænsninger.

Efterfølgende beskrev formanden for Vildtforvaltningsrådet Rådets rolle som rådgivende organ for Miljøministeren og Rådets arbejde med ulveforvaltningsplanerne, herunder Rådets forslag til en ny ulveforvaltningsplan. Jan Eriksen sluttede af med at sige, at han så frem til besvarelsen af de mange spørgsmål og til gruppedrøftelserne senere på dagen.

Efter nogle få kommentarer fra salen, herunder at det var vigtigt, at alle spørgsmål blev besvaret, samt en kritik af, at der ikke var politikere til stede, påbegyndtes gennemgangen af alle de på de forrige møder akkumulerede spørgsmål (bilag 5, Dethlefsen, Jeppesen & Hansen 2023). De fleste blev besvaret af medarbejdere fra MST og af professor Peter Sunde samt videnskabelig leder ved Naturhistorisk Museum, Kent Olsen. De øvrige gæster supplerede svarene undervejs. Mange deltagere havde undervejs behov for at komme med supplerende spørgsmål og bemærkninger. Af hensyn til tidsplanen var det ikke muligt at imødekomme alle behov, men der blev indlagt enkelte opsamlinger undervejs. Generelt respekterede alle de fire grundregler, med undtagelse af et enkelt vredesudbrud og generelt personangreb på eksperter og myndigheder fra en lokal deltager i forbindelse med besvarelse af spørgsmål relateret til, at ulve kunne jage inden for hegnet i Klelund Dyrehave.

Besvarelsen af de op imod 100 spørgsmål var programsat til ca. fire timer inklusive frokost. Herefter fordelte deltagerne sig i de på Dialogmøde 1 tematiserede syv grupper, og deltagerne blev opfordret til at præsentere de refleksioner og skitser til konkrete forslag, som de drøftede på Dialogmøde 1, for gæsterne udefra med henblik på at få feedback på disse forslag. Gæsterne blev herefter fordelt tilnærmelsesvis tilfældigt ud i grupperne. Enkelte gæster havde nogle præferencer, som blev imødekommet. Der var afsat ca. en time til gruppedrøftelserne. Gruppedrøftelserne blev efterfølgende samlet op i plenum ved, at repræsentanter for de enkelte grupper præsenterede, hvad der var blevet drøftet. Der blev i samtlige grupper yttret en tilfredshed med gruppedrøftelserne, ikke mindst med samtalerne med gæsterne.

Efter opsamlingerne fra gruppedrøftelserne blev gæsterne spurgt, hvad de tog med hjem fra dialogmødet. Skiftevis fremhævede de forskellige iagttagelser, og de fleste gav udtryk for, at mødet havde været lærerigt og de takkede borgerne fra de to områder for at indsatsen og for input (bilag 5, Dethlefsen, Jeppesen & Hansen 2023). Medlemmerne af Vildtforvaltningsrådet hæftede sig ved, at stort set alle forslag og mange af de rejste kritikpunkter var blevet adresseret i det forslag til en ny ulveforvaltningsplan, som Rådet havde udarbejdet i 2021.

Nogle af deltagerne fra Hovborg- og Borris-området gav udtryk for, at de var gået ind i et forløb uden helt at vide, hvor det ville ende, og at de sad lidt tilbage med en fornemmelse af, at de havde delt nogle bekymringer og kommet med nogle forslag, som eksperterne, myndighederne og Vildtforvaltningsrådet havde hørt før. Det blev også påpeget, at det var vanskeligt at være konstruktiv, inden man havde fået afklaret de spørgsmål, man havde, og haft tid til at arbejde mere i dybden. Flere deltagere gav udtryk for en frustration over, at der ikke var indlagt en opfølgning for deltagerne selv, samt en bredere formidling til resten af lokalsamfundet i begge områder. Flere deltagere insisterede på, at processen ikke måtte slutte nu. Til det sidste svarede Jens Skovager Østergaard, at MST tog dette til efterretning og ville se på muligheden for at lave et opfølgende møde (bilag 5, Dethlefsen, Jeppesen & Hansen 2023).

HPH afsluttede mødet med en opfordring til, at de lokale deltagere udveksle kontaktoplysninger, således at de kunne fastholde kontakten med hinanden.

5 Resultater og diskussion

Som det fremgår af forrige afsnit, samt af protokollerne, blev seks temaer formuleret, som tog afsæt i deltagernes bekymringer og forslag. Disse var:

1. Forvaltning
2. Økonomiske konsekvenser
3. Husdyr
4. Sikkerhed
5. Lovgivning
6. Kommunikation og Fakta

De seks temaer er delvis overlappende og alle forbundne. Temaerne repræsenterer samtidig, som påpeget på Dialogmøde 2., problemstillinger og forslag, som alle har været en del af den offentlige debat, en del af drøftelserne i de tidligere 'Projekt Ulvedialog' og en del af Vildtforvaltningsrådets arbejde (Hansen et al 2022; Vildtforvaltningsrådet 2021). Det væsentligste konkrete nye var italesættelsen af de problemer samt den bekymring og frygt, som hesteejerne oplevede. Nogle af problemerne og bekymringerne i relation til hestehold har været nævnt sporadisk tidligere og også været omtalt på de sociale medier. Grunden til at problemerne og bekymringerne i relation til hestehold i dette dialogforløb blev italesat så kraftigt, skyldes formentlig en kombination af, at der i og omkring de to ulverevirer er forholdsvis mange hesteejere, men også at de her havde mobiliseret sig i forbindelse med det annoncerede dialogforløb.

De direkte resultater af de gennemførte informations- og dialogmøder er gengivet i de to protokoller 'Protokol, spørgsmål & Forslag - informations-, dialog- og opfølgingsmøder om ulve' (bilag 4, Dethlefsen & Hansen 2023) og Protokol for 2. Dialogmøde om ulve - Protokol, spørgsmål, svar & forslag (bilag 5, Dethlefsen, Jeppesen & Hansen 2023). Fremfor at gentage indholdet af protokollerne, vil vi i dette afsnit, kort diskutere tre centrale, overordnede og tværgående bekymringer og forslag.

5.1 Tværgående bekymringer og forslag

Én helt central og gennemgående tematik er efterspørgslen af kommunikation og information. Når det gælder efterspørgslen af mere information, er det især i forhold til ulvens adfærd, hvorfor de er her, hvilke regler og lovgivning der gælder i forhold til regulering og kompensation, hvordan ulveovervågningen foregår, sikkerhed, bestandsudviklingen. Som i Projekt Ulvedialog, efterspørges der også her informationskilder, som er let tilgængelige og troværdige, ikke kun elektronisk, men også i trykt form. Mange af de rejste spørgsmål udtrykker misopfattelser af faktuelle forhold og et manglende kendskab til de institutionelle forhold, herunder hvilke roller og mandater forskellige institutioner har.

I forhold til kommunikationen er det ligeledes gennemgående, at der efterspørges en tættere og mere proaktiv dialog mellem det lokale og det institutionelle. Ønsket om, at dialogprocessen ikke må stoppe med Dialogmøde 2, er et udtryk for det samme. Det er også værd at bemærke, at der i kommentarerne fra flere lokale, under alle frustrationerne, fremkommer flere opfordringer ikke blot til samarbejde, men også tilbud om at stille erfaring, husdyr og

arealer til rådighed for forskerne og myndighederne. Et motiv i opfordringen til en mere proaktiv kommunikation, udspringer af bekymringen for ulvenes påvirkning af hverdagslivet og eksisterende livsformer, herunder borgeres brug af naturen i forhold til færdsel, jagt, husdyr og til de potentielle økonomiske konsekvenser. Hvordan en sådan kommunikation skal organiseres og forankres lokalt og institutionaliseres i forhold til myndighedsniveauet, blev der givet nogle få sporadiske bud på. Dog blev det, igen som i Projekt Ulvedialog, understreget, at myndighederne skal være mere proaktive i nye ulveområder og også være tidligere ude med kommunikationsindsatsen.

Et anden helt central tematik, under forvaltningstemaet, er bestandsudviklingen. Som i Projekt Ulvedialog blev der efterspurgt en forudsigelighed i, hvad man lokalt kunne forvente fremover. Mange spørgsmål kredsede både om den økologiske bæreevne og om den samfundsmæssige bæreevne, herunder konsekvenserne af en fortsat kraftig bestandstilvækst.

En tredje og sidste tematik vi her vil løfte frem fra dialogforløbet, er de bekymringer og forslag, som relaterer sig til frykten for ulvene. Ligeledes som i Projekt Ulvedialog, gav flere af deltagerne udtryk for, at de ikke længere brugte naturen på samme måde som tidligere, fordi de er bange for ulven. Hvor det i Projekt Ulvedialog fortrinsvis var kvinder, var det her både mænd og kvinder, som udtrykte deres frygt, både på egne vegne, på børns vegne og på deres hus- og kæledyrs vegne. Det interessante var, at deltagerne i forhold til dette tema ikke bare foreslog behovet for en natursynsdebat og anvisninger på, hvordan man bør agere i et landskab med ulve, men også her tilbød at bidrage aktivt til udviklingen af bedre redskaber.

Der ligger i de to protokoller (se bilag 4 & 5, Dethlefsen & Hansen, HP. 2023; Dethlefsen, Jeppesen & Hansen, 2023), både direkte og indirekte, en lang række konkrete input, som kan fungere som et værktøj til at styrke ulveforvaltningen.

6 Evaluering

I dette afsnit evalueres indledningsvis dialogforløbet, både i forhold til de overordnede rammer og samarbejdet mellem MST og AU, planlægningsforløbet, samt MSTs ønsker om at kortlægge borgernes bekymringer og spørgsmål i forbindelse med de to ulverevirer, samt Vildtforvaltningsrådets formands ønske om at få nogle brugbare input til Rådets arbejde med ulveforvaltningen. Også korrespondancen med CDA-metodens grundlæggende ambitioner, som skitseret i metodeafsnittet, evalueres. Herunder bestræbelserne om at skabe et alternativ til den strategisk destruktive kommunikation, som mere konstruktivt kan styrke det almene og give flere borgere 'en stemme'.

6.1 Rammerne

De kontraktlige rammer i form af et kort og kondenseret forløb udgjorde en væsentlig barriere i både tid og rum, både for en opfyldelse af CDA-metodens ambitioner og især ønsket om at skabe nogle konstruktive input til ulveforvaltningen fra borgerne i de to områder. Herunder CDA-metodens ambitionen om at udgøre et reelt supplement til traditionelle høringer og mere strategiske forhandlingsrum, og give flere borgere en stemme i problemstillinger, som vedrører og påvirker deres hverdagsliv. For det første udgør tidsligheden i sig selv en begrænsende faktor for at deltagerne kunne blive trygge ved arbejdsformen og internalisere samtaleformen, som adskiller sig fra traditionelle møder. Dertil kommer tidslighedens betydning for deltageres mulighed for at sætte sig ind i de faktuelle forhold og reelt bidrage med kvalificerede gennearbejdede forslag. Der var ingen tid til efter svarene på spørgsmål at fordøje disse, og til over flere møder aktivt at arbejde med at udvikle og prioritere ideer og forslag, samt at forankre erfaringerne fra læreprocessen, i den lokale offentlighed. Til sammenligning bestod første del af Projekt Ulvedialog af otte fællesmøder, inklusive to *forskningsværksteder*, et lokalt *offentligheds møde* og et *myndigheds møde* (Hansen et al 2022). Anden del af Projekt Ulvedialog bestod af fem fællesmøder, inklusive et *myndigheds møde*.

Der var mellem DCE/AU og MST, fra de indledende drøftelser, enighed om, at der nødvendigvis måtte være tale om et forsøg, da man ikke tidligere havde gennemført denne type af dialogforløb for borgere i forbindelse med ulveforvaltningen. Der var mange spørgsmål, der skulle besvares, herunder om det var muligt at opskalere CDA-metoden og erfaringerne fra Projekt Ulvedialog, til flere og større områder. Dialogforløbet viste, at det er muligt, på trods af politiseringen og de strategiske interessers forsøg på at sætte sig på dagsorden, at gennemføre informationsmøder for flere hundrede deltagere, og også at gennemføre dialogmøder for op imod 100 deltagere. Den største udfordring, udover en for kort tidsramme og for få møder, var, at rammerne var for fastlåste i forhold til, at det var et eksperiment. Dette viste sig bl.a. i forbindelse med beslutningen på Dialogmøde 1, om at gennemføre et forberedende formøde for at kvalificere deltageres egne input til ulveforvaltningen på Dialogmøde 2. Fordi dette forberedende formøde ikke var en del af den 'Gode bestilling', afviste MST, at det blev gennemført indenfor rammerne af Vildtkontrakt 1.

6.2 Planlægningen

Samarbejdet mellem AU og MST var generelt godt og i planlægningsfasen præget af den fælles erkendelse af, at der med dialogforløbet var tale om et forsøg. Dette gjaldt ikke mindst samarbejdet om rekruttering af borgere og hele tilmeldingsprocessen. Både MST og AU gjorde sig her nogle værdifulde erfaringer. Udover en åbenbar stor interesse, bidrog en del u-inviterede til, at deltagerantallet blev så højt på informationsmøderne. Dette kunne ske, fordi der ikke var en kontrol ved indgangen af, at folk faktisk var tilmeldte.

Den høje deltagelse på informationsmøderne var overraskende, og hvis ikke informationsmødet i Borris ved en fejl var blevet lagt i skolernes vinterferie, havde deltagelsen her formentlig været endnu højere. De mange deltagere skabte formodning om, at deltagerantallet på dialogmøderne kunne blive tilsvarende højt, hvilket ville have været umuligt at håndtere med de få afsatte møder, hvorfor der efter informationsmøderne blev sat et maksimalt deltagerantal på 200 til dialogmøderne.

Det blev også konstateret ved stikprøver, at nogle deltagere havde angivet op til flere forskellige adresser ved tilmeldingen, formentlig fordi de ikke boede i nærheden af invitationsområdet. Dette kunne ske, fordi der ikke var en verificering af, at de tilmeldte boede inden for invitationsområdet, og fordi de, som havde modtaget invitationen i deres elektroniske postkasse, kunne sende den videre til andre. Endelig var der angiveligt nogle borgere indenfor invitationsområdet, som ikke modtog invitation, på trods af at der blev gjort en stor manuel indsats af MST for at identificere de borgere, som var fritaget for elektronisk post. Samlet kompromitterede disse udfordringer MSTs og AUs ønske om at lave en dialogproces, der målrettet berørte borgere i et på forhånd geografisk afgrænset område.

På trods af løbende forventningsafstemninger opstod der usikkerheder og misforståelser op til informationsmøderne. Dette skete i forhold til, at HPH tillod pressen at deltage, og til programsætningen af EU-parlamentariker, Asger Christensen. Dette skabte forvirring om værtskabet for dialogprocessen.

6.3 Opfyldelsen af målsætninger

Ambitionen om at kortlægge borgernes bekymringer og spørgsmål i forbindelse med de to ulverevirer, må siges at være opfyldt. Input fra op imod 750 borgere bidrog til denne kortlægning. Kun ca. 10% af deltagerne fra informationsmøderne tilmeldte sig de to efterfølgende dialogmøder, hvilket muliggjorde en relativt velfungerende gennemførelse af møderne. Omvendt giver det naturligvis anledning til at rejse spørgsmålet, hvorfor 'kun' ca. 10% tilmeldte sig dialogmøderne.

Der er ikke lavet et egentligt evaluerende studie på hele forløbet, men formidlingen af informationsmøderne som 'informationsmøder om ulve', og ikke som 'muligheden for at deltage i et dialogforløb om ulve', gav tydeligvis anledning til frustrationer. Man kan formode, at mange alene af den grund undlod at tilmelde sig dialogmøderne. Derudover var det åbenbart, at deltagerne i informationsmøderne udgjorde en heterogen gruppe i forhold til deres motivation for at deltage. Nogle gav udtryk for, at de blot var nysgerrige på ulvesituationen, nogle ønskede svar nogle på enkelte spørgsmål, f.eks. om ulvene var farlige, og hvor mange ulve der var i deres område, eller at få en bekræftelse af forskellige rygter og påstande. Nogle havde desuden et åbenbart behov for at få afløb for deres frustrationer, mens andre deltog med

en interesse i at indgå i en egentlig dialog. Det må dog antages, at færre havde deltaget i informationsmøderne, og at flere havde tilmeldt sig dialogmøderne, hvis formidlingen af informationsmøderne havde været mere utvetydig.

Når det gælder formanden for Vildtforvaltningsrådets ønske om også at få nogle forslag fra borgerne til konkrete forandringer/forbedringer af ulveforvaltningen, blev målsætningen delvis opfyldt. Der blev formuleret skitser til konkrete forslag, men pga. af det komprimerede forløb var der ikke tid til at gennemarbejde og udvikle disse forslag i forhold til de faktuelle økologiske og forvaltningsmæssige omstændigheder. Skitserne fik derfor overvejende karakter af en bekræftelse af allerede kendte forslag. Der var i den forbindelse, fra både deltagerne og fra Vildtforvaltningsrådets formand en kritik af, at deltagerne ikke var blevet introduceret for Rådets forslag til en ny ulveforvaltningsplan. I og med at MST var den egentlige vært for dialogforløbet, og at DCE/AU var bestilt til at facilitere processen, var det vanskeligt for både MST og DCE/AU på eget initiativ at præsentere Rådets plan, al den stund den ikke var godkendt af Miljøministeren. En sådan præsentation ville kunne tolkes som politiserende.

Opfyldelsen af CDA-metodens grundlæggende ambition om at skabe et 'trygt rum' for en samtale om det fælles, som ikke er styret af strategiske interesser, lykkedes også kun delvis. Processen var indledningsvis præget af et stærkt forbehold fra deltageres side af åbenbare forsøg på strategisk politisering og af en strategisk destruktiv kommunikation både i de sociale medier, i trykte medier og på informationsmøderne. I takt med processens forløb, skete der imidlertid en tydelig opblødning, og tilliden til både facilitatorer og processen blev øget markant. Skiftet skete konkret i løbet af Dialogmøde 2. Det er ikke usædvanligt, at deltagerne i CDA-forløb indledningsvis er skeptiske eller forbeholdende. Dette var også tilfældet i Projekt Ulvedialog. Erfaringsmæssigt sker der gradvist en opblødning og jo længere tid projektet løber, jo mere trygge ved arbejdsformen bliver deltagerne. I projekt Ulvedialog var det således et ønske fra en del af deltagerne, at arbejdet skulle fortsætte efter afslutningen af det første forløb (Hansen et al. 2022)

Et eksempel på tillidsskiftet, var en henvendelse fra en lokal deltager, som både på det ene informationsmøde og i starten af Dialogmøde 1 var meget kritisk og utilfreds med, at der ikke på forhånd var givet forrang til en bestemt interesse. Få dage efter Dialogmøde 1 blev HPH kontaktet af den samme deltager, som inviterede ham hjem for at vise, hvordan deltageren boede og for at drøfte de udfordringer, vedkommende havde i forhold til ulve. HPH accepterede invitationen og fik en samtale med deltageren, hvorunder vedkommende roste DCE/AUs facilitering af Dialogmøde 1. Eksemplet var en af flere henvendelser fra deltagere, som efter Dialogmøde 1 og 2 udtrykte en tilfredshed med den anvendte metode. Dette samtidig med, at flere deltagere følte det vanskeligt at udtrykke sig positivt om ulvenes tilstedeværelse pga. frygt for den negative sociale kontrol på møderne.

Det er tydeligt at mange borgere har haft behov for at udtrykke deres vrede og frustrationer, især på informationsmøderne, men ser man på hele forløbet, har det vist, at borgerne også udgør en uudnyttet resurse, som på forskellig vis kan bidrage til en styrkelse af forvaltningen af de konkrete problemstillinger, forvaltningen hele tiden står overfor.

7 anbefalinger

I dette afsluttende afsnit formuleres i punktform nogle generelle anbefalinger til fremtidige kommunikations- og dialogprocesser i forbindelse med ulveforvaltningen baseret på erfaringerne fra det i dette notat beskrevne dialogforløb og evalueringen af det. Dette gøres indledningsvis i forhold til den fremtidige kommunikationsindsats mere bredt og efterfølgende i forhold til fremtidige dialogprocessers målsætninger, deres rammer og den praktiske planlægning.

7.1 Forskellige behov

Det beskrevne forløb har vist, at borgernes behov er forskellige, og derfor anbefales det fremadrettet, at tilrettelægge kommunikationsprocesser med henblik på at adressere disse forskellige behov. Konkret foreslås følgende:

1. *En fælles elektronisk platform:* Der oprettes en fælles indgangsportal på MSTs hjemmeside, hvor al information om ulve formidles på letlæselige og overskuelige sider, målrettet forskellige målgrupper. Den fælles portal indeholder:
  - Centrale anbefalinger og vejledninger, der også formidles i trykt form til berørte lokalområder.
  - Baseret på de spørgsmål og svar, som blev formuleret i løbet af den her beskrevne dialogproces, udvælges de mest gængse spørgsmål og svar, og overføres til en Q&A informationsside på en fælles ulveindgangsportal. MST kan herefter ved henvendelser og på møder henvise til denne. Korte trykte udgaver formidles til berørte lokalområder.
2. *Materiale tilpasset lokalområder:* Det anbefales, at skriftligt materiale tilpasset de specifikke ulvebevire udarbejdes i samarbejde med berørte lokalsamfund og formidles lokalt. Materialet beskriver bl.a. den lokale historiske ulvekontekst, hvor man må færdes, hvordan man må/bør færdes, både i forhold til det naturmæssige og lokalsamfundet.
3. *Kontaktoplysninger:* Der udarbejdes trykte foldere, som indeholder kontaktoplysninger på relevante institutioner, som beskæftiger sig med dele af ulveforvaltningen.
4. *Fremtidige informationsmøder:* Fremtidige informationsmøder i ulveområder bør indeholde tre overordnede elementer:
  - Grundlæggende information om den lokale ulvekontekst og dens baggrund, viden om de gældende forvaltningsmæssige rammer, håndteringen af husdyrangreb, ulvens farlighed, samt oplysninger om kontaktoplysninger til relevante institutioner og informationsplatforme.
  - En systematisk opsamling af deltageres spørgsmål og refleksioner.

- Et tilbud om at indgå i et faciliteret dialog- og læringsforløb. Tilbuddet er baseret på minimum 5 møder over en periode på minimum seks måneder, og under forudsætning af, at deltagerne indvilliger i at deltage som borgere. Tilbuddet forudsætter deltagelse af et minimums deltagerantal (f.eks. 40) og et maksimalt deltagerantal (f.eks. 60) indenfor eller på tværs af ulveområder. I et sådant dialogforløb gives borgerne mulighed for at komme mere i dybden med kritik, visioner, spørgsmål og forslag. Af de fem møder kan *informationsmødet, forskningsværkstedet* og *myndigheds mødet* indgå som de tre, evt. på tværs af flere ulveområder (se også anbefaling 7 i afsnittet *Målsætninger, rammer og planlægning for dialogmøder*).

7.2 Målsætninger, rammer og planlægning for dialogmøder

Erfaringer fra det gennemførte dialogforløb har som beskrevet vist vigtigheden af, at målsætningerne er tydelige, at tidsrammerne og ressourcerne er tilstrækkelige, samt at planlægningen er gearret til rekrutteringsprocessen. I det følgende fremstilles en række anbefalinger i punktform.

1. *Formulering af klare målsætninger:* Et grundlæggende udgangspunkt for fremtidige dialog- og kommunikationsprocesser målrettet borgerne bosat i ulveområder bør være klare målsætninger, der tydeliggør formålet/formålene. Er der tale om 'tvangslegitimering', om konflikthåndtering, om strategisk kommunikation af særlige budskaber, med henblik på at 'overbevise' borgerne, om at forstå borgerens perspektiv, eller om at se borgerne som en resurse, som kan bidrage med forslag til målsætninger og en given mål opfyldelse? Spørgsmålet, som MST fremadrettet bør kunne besvare, er således: Hvorfor gennemføre et dialog- og/eller kommunikationsforløb? Afhængig af svaret bør kommunikationen og dialogmetoderne tilpasses herefter.
2. *Proaktiv indsats:* Det anbefales at kommunikations- og dialogprocesser fremadrettet implementeres proaktivt, og indledes så tidligt, som muligt, efter at et potentielt ynglende par har slået sig ned i et område.
3. *Gode procedurer for planlægning, rekruttering og tilmelding:* Når det gælder den konkrete planlægning er der en række erfaringer at trække på fra det beskrevne dialogforløb. For det første er det afgørende at sikre tilstrækkelig tid til planlægningen. Det anbefales desuden, at der ved eventuelle fremtidige kommunikations- og dialogprocesser etableres faste procedurer og støttefunktioner omkring borgerrekrutteringen og tilmeldingsproceduren. Det er vigtigt ved brug af geografiske invitationsområder at sikre sig en valideringsprocedure i forbindelse med tilmeldinger og en indgangskontrol, så ressourcerne rettes mod de borgere, som indsatsen adresserer, og ikke *udefrakommende*, som ønsker at politisere processen yderligere eller bruge den som platform for egen politisk interesse.
4. *Prioriter de mest berørte borgere:* Da MST er en myndighed styret af en særlig formålsrationalitet, vil det ofte være hensigtsmæssigt at lade udefrakommende facilitere kommunikations- og dialogprocesserne. Ulvene betragtes forsat som et eksotisk 'nyt' dyr i den danske fauna, som mange danskere finder spændende. På den anden side er sam-

spillet mellem målsætninger og metoder afhængigt af tilgængelige resurser i form af økonomi, tid og kompetencer. Af samme grund må kommunikations- og dialogindsatser prioriteres i forhold til tilgængelige resurser og problemernes alvor. Derfor giver det også fremadrettet mening at rette indsatsen mod de borgere, som er mest berørte af tilstedeværelsen af ulve og af den gældende ulveforvaltning. Dvs. borgere, som bor i eller tæt på eksisterende ulvelevirer.

5. *Borgere og lokalsamfund som en resurse:* Anvendelsen af CDA-metoden, giver mening for et forvaltningsperspektiv, hvis MST ser borgerne som en potentiel resurse og sparringspartner og som en mulighed. Det var tydeligt, særligt på det andet dialogmøde, at der er lokale resurser at trække på og at deltagerne gradvist accepterede, at de deltog som borgere og ikke som interessenter. MST anbefales på den baggrund i langt højere grad at indarbejde berørte borgere som repræsentanter for lokalsamfund med den eksplicite ambition at gøre lokalsamfundet til samarbejdspartner.
6. *Klare spilleregler og forventningsafstemning om rammerne:* Spillereglerne, hvorunder MST og andre myndigheder indgår i en dialog, samt hvor mange resurser myndighederne kan afsætte, bør forventningsafstemmes med de deltagende borgere. Dette kan eksempelvis være betingelserne og rammerne for at indgå i at facilitere dialogforløb. Det er ligeledes vigtigt at sikre sig en løbende forventningsafstemning i forhold til kommunikation til offentligheden.
7. *Resurser i tid og rum:* Når det gælder fremtidige dialogforløb, er det afgørende, at der afsættes tilstrækkelig tid og et højere minimumsniveau for antallet af mulige møder. Det er vigtigt, at kommunikations- og dialogprocesserne har en fleksibilitet, så 'ad hoc'-behov kan adresseres, og således at det er muligt ved behov at følge op med indsatser lokalt. MSTs imødekommenhed af nogle af kritikkerne på både Dialogmøde 1 og Dialogmøde 2 var et godt eksempel på en sådan fleksibilitet. Det anbefales, at et dialogforløb som minimum strækker sig over seks måneder, at det afrundes med en *deltagerrapport*, og at der afsættes resurser til at afholde minimum:
  - a. Et indledende informationsmøde (evt. på tværs af ulveområder)
  - b. Et indledende værksted
  - c. Et forskningsværksted (evt. på tværs af ulveområder)
  - d. Et offentlighedsmøde
  - e. Et myndighedsmøde (evt. på tværs af ulveområder)
8. *Institutionel læringsproces:* Fremtidige kommunikations- og dialogprocesser i ulveområder bør ses som et fortsat udviklingsarbejde og en institutionel læringsproces.

8 Referencer

Clausen, L T (2016). *Reinventing the Commons*, i *Commons, Sustainability, Democratization – Action Research and the Basic Renewal of Society*. Redaktører H. P. Hansen, B. S. Nielsen, N. Sriskandarajah, and E. Gunnarsson

Dethlefsen, C. S. & Hansen, H.P. (In press). *On Wolves and Commons*. De Gruyter Mouton, 2023. 15 p

Dethlefsen, CS. og Hansen, HP. (2023) *Protokol, spørgsmål & forslag - Informations-, dialog- og opfølgingsmøder om ulve - 9., 14. og 25. februar 2023 samt den 16. marts, DCE.*

Dethlefsen, CS.; Jeppesen, AS. & Hansen, HP. (2023) *Protokol for 2. Dialogmøde om ulve - Protokol, spørgsmål, svar & forslag - Hovborg Aktivitetshus, lørdag den 25. marts 2023, DCE.*

Egmoose, J; Gleerup, J. & Nielsen, BS (2000). *Critical Utopian Action Research: Methodological Inspiration for Democratization?* *Int. Rev. Qual. Res.* 13 (2), 233–246.

Elling, B (2010). *Rationality and the Environment - Decision-Making in Environmental Politics and Assessment*. Abingdon-on-Thames, Oxfordshire, UK: Taylor & Francis.

Freeman, R (1984) *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Pitman, Boston.

Freeman, RE & Reed, DL (1983) *Stockholders and stakeholders: A new perspective on corporate governance*. *California management review*, 25(3).

Habermas, J (1998) *Diskursetik - Notitser til et begrundelsesprogram*, Det lille forlag.

Hansen, HP (2008): *Demokrati & Naturforvaltning – en kritisk sociologisk-historisk analyse af nationalparkudviklingen i Danmark*, Roskilde Universitet.

Hansen, HP; Dethlefsen, CS; Fox, G. & Jeppesen, AS. (2022) *Mediating Human-Wolves conflicts through dialogue, joint factfinding and empowerment, Conservation and Restoration Ecology, Environmental Science, Frontiers* <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.826351>

Hansen, HP; von Essen, E & Sriskandarajah, N (2016). *Citizens, Values and Experts. Stakeholders and the Inveigling Factor of Participatory Democracy*, i bogen *Commons, Sustainability, Democratization – Action Research and the Basic Renewal of Society*. Redaktører H. P. Hansen, B. S. Nielsen, N. Sriskandarajah, and E. Gunnarsson, Routledge, London.

Honneth, A (1996) *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

Jungk, R & Müllert, N (1984): Håndbog i fremtidsværksteder, (Oversat fra Zukunftswerkstätten: Wege zur Wiederbelebung der Demokratie af B.S. Nielsen), Politisk revy

Miljøstyrelsen (2021), Pressemeddelelse: 'Flere penge på vej til forvaltning af ulv i 2022', 14. oktober.

Nielsen, KA & Nielsen, BS (2006). Methodologies in Action Research, in Action Research and Interactive Research. Redaktører K. A. Nielsen & L. Svensson (Maastricht: Shaker Publishing), 63–87

Nielsen, KA & Nielsen, BS (2016) Critical Utopian Action Research: The Potentials of Action Research in the Democratisation of Society," i Commons, Sustainability, Democratization, Action Research and the Basic Renewal of Society. Editors H. P. Hansen, B. S. Nielsen, N. Sriskandarajah, & E. Gunnarsson (London, UK: Routledge).

Tofteng, D & Bladt, M (2020). Upturned Participation and Youth Work: Using a Critical Utopian Action Research Approach to foster Engagement. Educ. Action. Res. 28 (1), 112–127.

Vildtforvaltningsrådets (2021), Forslag til adaptiv forvaltningsplan for ulv i Danmark, 15. marts.

von Essen, E & Hansen, HP (2015). How Stakeholder Co-management Reproduces Conservation Conflicts: Revealing Rationality Problems in Swedish Wolf Conservation, Conservation & Society 13 (4), 332–344.

9 Bilagsliste

Bilag 1: [Diskussionsoplæg om implementering af dialogmøder i ulvezoner](#)

Bilag 2: [Udkast invitationstekst Hovborg og Borris](#)

Bilag 3: [Forslag til beskrivelse af geografisk afgrænsning af invitationer til informations- og dialogmøder](#)

Bilag 4: [Protokol, spørgsmål & forslag - Informations-, dialog- og opfølgningsmøder om ulve - 9., 14. og 25. februar 2023 samt den 16. marts](#)

Bilag 5: [Protokol for 2. Dialogmøde om ulve - Protokol, spørgsmål, svar & forslag - Hovborg Aktivitetshus, lørdag den 25. marts 2023](#)